

А.ЯССАВИЙ ҲИКМАТЛАРИДА ТАСАВВУФ ТАЛҚИНИ

Латипов Ҳаёт Рамазонович
БухДУ доценти, ф.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация: ушбу мақола муҳаббат ва маърифат аҳли кўнглида кашф этиладиган нозик маъноларнинг бадииятдаги ифодалари ва рамзий-ишоравий образлар тавсифи ҳамда тасаввуфий истилоҳлар (терминлар) бағридаги моҳиятлар талқинига бағишланган.

Калит сўзлар: ишқ, зикр, файз, муҳаббат, маърифат, суҳбат, шариат, тариқат, ҳақиқат, маъшук, ошиқ.

Тасаввуф шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат дея аталган тўрт босқичдан иборат. Ҳар бир босқичнинг ўзига хос махсус вазифалари, амалий топшириқлари бор. Биринчиси кам-кўстсиз адо этилгандан сўнггина навбатдаги босқичга ўтилади. Шариатнинг фарз амаллари барчага маълум. Уларни маърифат истаётган ориф, шубҳасиз, бажариши шарт. Шундагина имон, ислом мартабасидан эҳсон даражасига кўтарилади. Зоҳирий фикҳ нафсини ислоҳ этаётган солиқни ботиний фикҳ саналган руҳий тарбиянинг тариқат остонасига олиб келади. Шунда йўлчи Аллоҳ хабар берган: “Аллоҳга худди Уни кўриб тургандек, агар сен Уни кўрмасанг, У сени кўриб тургандек ибодат қилиш” ҳолига соҳиб бўлади. Унинг ҳар дами, ҳар нафаси Аллоҳ билан бўлади. Бу юксак мақомни Шайх Нажмиддин Кубро шундай шарҳлаган эди: “Чин сўфий Аллоҳ мушоҳадаси завқи билан маст бўлганлигидан ҳар нафасда икки байрамни нишонлар: бири нафас олишда, иккинчиси эса нафас чиқаришда”. Нафас соҳиблари ҳақиқат босқичини кўлга киритади. Улар эса ирфон эгалари орифлардир. “Девони ҳикмат”даги мана бу ҳикмат тасаввуф илмидан хабар беради. Аҳмад Яссавий ҳақиқатдин хабар берувчиларни ориф жонлар дейди:

*Аё дўстлар, хабар бериб шариатдин,
Тариқатда Аллоҳ ёдин айтинг, дўстлар!
Ориф жонлар хабар берур ҳақиқатдин,
Аллоҳ тею Ҳақ зикрини айтинг, дўстлар!¹*

Дарҳақиқат, Яссавий ҳикматлари тасаввуф ҳақидаги бадиий-ирфоний бир дастур ул-амалдир. Ҳар бир ҳикматда тасаввуфий бир ҳақиқат, рамз-у

¹Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний. Ҳикматлар куллиёти. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011.
– Б. 38

ишорат мавжуд. Руҳий тарбия хусусидаги манбаларда қалб покланишида зикрнинг беқиёс аҳамияти қайта-қайта такрорланган. Нафс мақомлари атвори сабъ – етти даражага бўлинар экан, илк даража нафси амморанинг зикри “Ла илаҳа иллаллоҳ”, лаввома нафсининг зикри “Аллоҳ”, нафси мулҳама зикри “Ҳу”, нафси мутмаинна зикри “Ҳақ”, нафси розиянинг зикри “Ҳайй”, марзия нафсининг зикри “Қайюм”, нафси комилада эса “Қаҳҳор” зикри айтилади². Демак, тариқат пирининг ҳикматидаги “Ҳақ зикрини айтинг, дўстлар” хитоби маърифат босқичини нафси мулҳамадан ҳақиқат даражасига кўтарилган, нафсга ҳокимлик қилаётган нафси мутмаинна соҳиблари, яъни орифларнинг зикридир. Айтиш мумкинки, орифлар ирфоний адабиётнинг асосий қаҳрамонларидандир.

*Зиҳи, султон, орифлар зоҳир-ботин сочарлар,
Ё Илоҳо, десалар, кесар иллат давосин,
Исбот учун иллаллоҳ қиличини чопарлар...
Шавқ шаробин ичганлар, кечиб жондин, ҳу дерлар³.*

Мазкур ҳикматдан ҳам орифларнинг нафс мужодаласидаги асосий вазифаларидан бири – Зикр эканлигига гувоҳ бўламиз. Орифлар иллаллоҳ – Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ қиличи билан нафс, шайтон аталмиш рақибларни енгадилар. Ва улардаги муҳим ҳол важд – завқ-у шавқ шаробини ичишдир. Бу мақом эгалари ошиқ ва орифлар Ҳу, Ҳақ зикрларини айтишган. Умуман, тасаввуфда ошиқлик ва орифлик мартабаси бир-бирини тўлдирувчи, комиллик касб этувчи мартаба бўлиб, улар ифодада теранлик, тасаввурда ёрқинлик пайдо қилади. Шу боис “ориф ошиқ”, “ошиқ ориф” бирикма ҳолида келадиган ҳолатлар жуда кўплаб учрайди. Яссавий ҳазратлари:

*Ориф ошиқ шавқи билан қиёмат кун,
Худойига баҳсу жавоб қилар эрмиш,
Бу оламда тортқон жабру жафоларни,
Кўксин ёриб, Ҳақ қошига солар эрмиш⁴, – дейди.*

Таъкидлаш лозимки, орифлар – маърифат соҳиби, яъни Аллоҳни таниган зотлар. Бу маърифат шариати муҳаммадияга амал қилиш билан, яъни мўминлик мақомидан бошланади. Орифнинг қалбида маърифат нури Қуръони карим ва ҳадиси шариф орқали пайдо бўлади. Ва ҳақиқий ориф зот – Расулуллоҳ (с.а.в.)дир. Боқирғоний ҳазратлари шундай эътироф этган эди:

Шариатнинг аркони, маърифатнинг макони,

² Бу ҳақда тўлиқ маълумот учун қаранг. Усмон Турар. тасаввуф тарихи. – Тошкент: Истиқлол, 1999. – Б. 85-89

³ Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний. Ҳикматлар куллийети. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 123

⁴ Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний. Ҳикматлар куллийети. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 76

Назар қилди Субҳони, Муҳаммади Мустафо⁵.

Орифлик пайғамбар (с.а.в.) суннатидан асло оғишмаслик. Алалоқибат фанофиллоҳ рутбасига юксалишдир. Ирфоний адабиёт ҳам бу ҳақиқатларни ҳамиша таъкидлаган:

*Қул Хожса Аҳмад, бу дунёни ўттунг бўлгай,
Фанофиллоҳ мақомига еттинг бўлгай,
Маърифатнинг дарёсига боттинг бўлгай,
“Бот!” – дедилар, эй ёронлар, ботмайинму?⁶*

Мана бу ҳикмат ориф моҳияти ва орифлик мақоми тўғрисидаги қарашларни янада ойдинлаштиради:

*Маърифатнинг бўстони кезиб-кезиб,
Тавҳиднинг дарахтини кўрдим анда,
Текма ҳар шоҳи узра ишқ меваси,
Субҳон Изим рўзи қилди – олдим анда⁷.*

Тавҳид – орадан иккиликнинг кўтарилишидир. Бу ягоналикка, албатта, ирфон ила эришилади. Маърифат тўғрисида Убайдий девонида ҳам шарҳлар келади:

*Бирдурсену валомакон, ломаконда жовидон,
Борлигинга йўқ гумон, орифларга аёнсен.
Дарвешларга ҳидоят, волийларга вилоят,
Ё Раб, қилгон иноят, орифларга ирфонсен⁸.*

Ушбу ҳикматлар ҳам орифлар Аллоҳни таниган маърифат эгалари эканлигини исботламоқда. Бу маърифат Қуръони карим ва ҳадиси шарифни қалбларга жо қилиш билан ҳосил бўлишини асло унутмаслик керак.

Орифлар ҳамма замонларда ҳам жамиятда ибрат бўлган шахслар бўлган. Улар илм-у ирфон манбаи саналган. Туркийлар учун валий зот, комил инсон маъносида келувчи эранлар истилоҳи билан ёнма-ён келган ориф образига эътибор қаратайлик:

*Оҳ дариго, эсиз умрум зоеъ бўлди,
Тавба қилмай ажал илки яқом тутти,
Кимга айтиб, кимга йиглай – бошим қотти,
Ўтган ориф эранларни кўрунг, дўстлар⁹.*

⁵ Ўша китоб. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 358

⁶ Ўша китоб. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 229

⁷ Ўша китоб. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 261

⁸ Убайдий. Ҳикматлар. – Тошкент: Movaraunnahr, 2020. – Б. 11

⁹ Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний. Ҳикматлар қуллийети. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б. 323

Яна бир муҳим жиҳатларидан бири ирфоний адабиётдагина эмас, балки лирикада ҳам маълум тарихий шахсларга нисбатан, ҳатто ҳикмат соҳибларининг ўзларига нисбатан ориф калимасини қўллашларидир. “Девони ҳикмат”даги мана бу ҳикмат ҳам фикримизни тўла қувватлайди:

*Қул Хожа Аҳмад, бу ҳикматни кимга айдинг,
Орифман деб, халойиқга ўқуб, ёйдинг,
Таъсир қилмас олимларга айгон пандинг,
Ориф улдур, тан мулкени вайрон қилур¹⁰.*

Тариқат ва шеърятда муносиб издош саналган Убайдий бундай дейди:

*Ориф йўқтур демагил, қул Убайдий, бордурур,
Ажаб- ажаб орифлар аҳли ирфон ичинда¹¹.*

Ўзининг маънавий муршиди комили санаган Яссавий тўғрисида ҳам шундай эътирофи келади:

*Ло зола раъсус-собирин, манзуру куллун-нозорин,
Султони куллил-орифин султон Хожа Аҳмад Яссавий¹².*

Бундай ҳикмат ижодкорлари ориф зотлар эканини таҳлил ва талқинда хаамиша ёдда тутишимиз лозим.

Хулоса қилиб айтганда, юқорида ўртага ташланган фикр-мулоҳазалар Қул Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматлари ва унинг салафлари ижодида ориф образи ниҳоятда муҳим ўрин ишғол этганлиги, унга доир фазилат, хислат ва ҳолатлар жонли, ўзига хос шаклларда – рамзийат ва ишорат ила ёритилганлигини намоён этади. Улуғ шайхлар диққатни қаратган орифона маъно ва ҳақиқатлар эса барча замон ҳамда даврлар учун муҳим аҳамият касб этиши шак-шубҳасиздир. Зеро, улар заҳмат-у меҳнат, тавба-ю тазарруъ, тоат-у ибодат, меҳр-у муҳаббат, сабр-у тоқат, шукр-у қаноат, ишқ-у вафо, қазойи ризо ва сидқ-у садоқати туфайли орифлик мақомига эришган ҳамда илм-у урфон аҳли наздида “Султон ул-орифин” деган юксак номга сазовор бўлган Қул Хожа Аҳмаднинг ирфон нурлари ва илоҳий файз завқидан хузурланиб битилгандир.

¹⁰ Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар куллиёти. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011. – Б.73

¹¹ Убайдий. Ҳикматлар. – Тошкент: Movaraunnahr, 2020. – Б.35

¹² Убайдий. Ҳикматлар. – Тошкент: Movaraunnahr, 2020. – Б.46

АДАБИЁТЛАР:

1. Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний. Ҳикматлар куллийети. – Тошкент: O‘zbekiston, 2011.
2. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. – Тошкент: Гафур Гулом, 1990.
3. 1. Latipov H. R. ALISHER NAVOI ON LOVE, ENLIGHTENMENT AND AWARENESS //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – С. 551-556.
4. 2. Ramazonovich L. H. Souls striving to god or from the world of wise people //Journal of Social Sciences and Humanities Research. – 2018. – Т. 6. – №. 04. – С. 14-18.
5. 3. Baxtiyorovna, N. N. ., & Latipov, H. R. . (2024). Expression of Common Ideas and Images in the Creations of Navoy and Pushkin. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 46–53. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2479>
6. 4. Ramazonovich, L. H. . (2024). Symbolism, Allusion and Essence in the Work of Turkigoi Songs. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 20–28. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2474>
7. Akhmedova, Shoira, and Sofiya Mahmudova. "ABU ALI IBN SINA ON A CRITICAL BIOGRAPHICAL ESSAY." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 2.7 (2022): 795-799
8. NEMATOVNA, AKHMEDOVA SHOIRA, KADYROVA NASIMA SAIDBURKHONOVNA, and KURBANOVA OLTINOY BEKMURODOVNA. "METHODOLOGY AND SKILLS PROBLEMS." *The journal of contemporary issues in business and government* 27.5 (2021): 778-784.
9. Nematovna, Akhmedova Shoira. "GENRE OF LITERARY PORTRAIT IN THE WORKS OF ALISHER NAVAI." *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА*: 127
10. Axmedova, Shoira. "THE ROLE OF THE JADID PRESS IN THE FORMATION OF UZBEK LITERARY CRITICISM." *Конференции*. 2021.
11. Ахмедова, Ш. Н., & Назарова, Д. (2021). АДАБИЙ ПОРТРЕТ ЖАНРИНИНГ НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ ХУСУСИДА. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(3).
12. Ахмедова, Шоира Нематовна. "ЎЗБЕК ВА ФРАНЦУЗ АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ПОРТРЕТНАВИСЛИК

ТАРАҚҚИЁТИ." *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА* 3.6 (2020).

13. Ахмедова, Шоира. "БУХОРО ТАРИХИГА БАҒИШЛАНГАН ШЕЪРЛАР ҲАҚИДА." *FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI* 6.6 (2021).

14. Ахмедова Ш. Н. ХУРШИД ДАВРОННИНГ АДАБИЙ–ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАРИ: Ахмедова Шоира Нематовна, БухДУ ўзбек адабиёти кафедраси профессори, ф. ф. доктори //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 6.2. Махсус сон. – С. 20-28.

15. Ахмедова, Шоира Нематова. "ПРОГРЕСС ПОРТРЕТОПИСАНИЯ В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ." *Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития* (2019): 12-14.

16. Ахмедова, Шоира Нематовна, Лосеева-Танем Бахтияри, and Насима Саидбурхановна Кадирова. "О Творческой Специфике Литературной Критики." *Miasto Przyszłości* 42 (2023): 326-329.

17. Shokhsanam Davronova 2021. UZBEK NOVEL IN THE INDEPENDENCE PERIOD: TRADITION AND NOVELTY ISSUES. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. (Feb. 2021), 679–683.

18. Davronova S. Eastern and western literary tradition in the modern uzbek novels //World science. – 2016. – Т. 4. – №. 5 (9). – С. 33-34.

19. Davronova S. MODERN ÖZBEK ROMANLARINDA KÂMİL İNSAN TERBİYESİ MESELESİNİN ELE ALINIŞI //Electronic Turkish Studies. – 2017. – Т. 12. – №. 15.

20. DAVRONOVA S. TARİHİ ROMANDA MUTASAVVIF BİLGİN SİMASI //DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI I. – С. 108.

21. Shohsanam D. EASTERN AND WESTERN LITERARY TRADITION IN THE MODERN UZBEK NOVELS //International Scientific and Practical Conference World science. – ROST, 2016. – Т. 4. – №. 5. – С. 33-34.

22. Давронова Ш. Литературное влияние и творчество //Иностранная филология: язык, литература, образование. – 2016. – Т. 1. – №. 2 (59). – С. 40-46.

23. Давронова Ш. Адабий таъсир ва ижодийлик //Иностранная филология: язык, литература, образование.–2016. – 2016.

24. Davronova S. КОНТРАСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ МЕТОДА В ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА ИСАДЖАНА СУЛТАНА

- “ОЛИСДАГИ УРУШНИНГ АКС-САДОСИ” («ЭХО ВОЙНЫ ВДАЛЕКЕ») //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 9. – №. 9.
25. Davronova S. Mythology in intellectual novels //Theoretical & Applied Science. – 2015. – №. 4. – С. 40-43.
26. Gaybulloevna D. S., Bakhtiyorovna N. N. PSYCHOLOGIST IN ULUGBEK HAMDAM'S NOVEL" FATHER.
27. Davronova S., Kandimova I. CHARACTER CREATION SKILLS OF LUKMON BORIKHAN //INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION". – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 30-34.
28. O'roqova, N. (2024). ABDULLA ORIPOV LIRIKASIDA RAMZIY-FLORISTIK OBRAZLAR IFODASI. Центральноеазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 1(3), 193-199.
29. O'roqova, N. (2024). SADRIDDIN AYNII USLUBIGA DOIR SHIZGILAR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 47(47).
извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/12188
30. O'roqova N. О ‘ЗБЕК SHE’RIYATIDA KAPALAK OBRAZI TALQINI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2024. – Т. 47. – №. 47.
31. Yorievna, U. N. ., & Ikhtiyar's , K. N. . (2024). National Portrait in Otkir Hashimov's Stories. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 3(3), 831–837. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/1923>
32. Nafosat, U., & Quvvatova, D. (2019). An untraditional description style in the epos of Ikrom Otamurod. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 8(5 Special Issue 3), 396-399.
33. Uroкова, N. (2019). GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES. Theoretical & Applied Science, (8), 57-59.
34. Uroкова, N. (2022). MASNAVI IN MODERN UZBEK PROSE. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(3), 63-65.
35. Yorievna, U. N. (2022). Masnavi Genre in Uzbek Classical Poetry: Nature, Genesis, Features. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(10), 67-70.
36. Yoriyevna, U. N. (2023). THE ORIGINALITY AND GENESIS OF ANIMAL SYMBOLISM IN POETRY. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 18, 20-23.

37. Уракова, Н. (2019). Стиль писателя в современных узбекских поэмах. *International scientific review*, (1 (41)), 26-28.
38. Uroкова, N. (2019). GENRE RESEARCH IN UZBEK POEMS OF RECENT TIMES. *Theoretical & Applied Science*, (8), 57-59.
39. O'roqova, N. (2019). So'nggi yillar o'zbek dostonchiligida ijodkor uslubi va individualligi (I. Otamurod va U. Qo'chqor dostonlari asosida). *Falsafa fanlari doktori (PhD) dissertatsiyasi*, Qarshi, 2019. B, 21
40. Yoriyevna, U. N. (2023). RELATIONSHIPS BETWEEN HUMANS AND ANIMALS. *Confrencea*, 8(1), 123-126.
41. O'roqova, N. (2022). O'ZBEK MUMTOZ SHE'RIYATIDA MASNAVIY JANRI TABIATI, GENEZISI, XUSUSIYATLARI. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(10), 38–42. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/4041>
42. Yorievna, U. N. ., & Narzulloyevna, M. L. . (2024). Interpretation of the Image of Animals in Abdulla Oripov's Poetry. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 40–45. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2478>
43. Sayliyeva Z. EY SABO, SHARH AYLA AVVAL DILSITONIMDIN XABAR //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 200-205.
44. Sayliyeva Z. R., Murodova M. R. Q. LITERACY OF PRAISE IN THE VERSES OF ALISHER NAVOI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 372-380.
45. Rakhmiddinovna S. Z., Mahliyo B. FALAK NILUFARLARIDIN CHASHMAYI MEHR GAR O'LDI PAYDO //E Conference Zone. – 2022. – С. 93-96.
46. Rakhmiddinovna S. Z. The Study of the Problems of Sufizm and Art in Navoi Studies //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2023. – Т. 4. – №. 5. – С. 258-262.
47. Rahmiddinovna S. Z. et al. OMINA SHENLIKO 'G 'LINING" VIJDON AZOBI" ASARIGA TAQRIZ //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 33. – №. 2. – С. 90-93.
48. Rakhmiddinovna S. Z. EY, SAFHAYI RUXSORING AZAL XATIDIN INSHO //SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY. – С. 112.

49. Raxmiddinova S. Z., Bahromjonova H. Z. USMON AZIM–ROST TUYG‘ULAR KUYCHISI //TADQIQOTLAR. UZ. – 2023. – T. 26. – №. 1. – С. 3-6.
50. Raxmiddinova S. Z., Qizi M. M. R. Prophet of the peace and blessings of allah be upon him (o prophet of the prophet hood...) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 5. – С. 31-36.
51. Raxmiddinova S. Z., Manzura K. MUHAMMAD RAHIMKHAN FERUZ AND HIS DESCENDANTS //Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies. – 2022. – T. 1. – №. 2. – С. 142-146.
52. Raxmiddinova S. Z. About the Artistic Skills of Alisher Navoi //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – T. 3. – №. 3. – С. 838-846.
53. Dilbar K., Raxmiddinova S. Z. "PROMOTER OF MUSLIM CLASSICAL LITERATURE" FORTY HADITH" //International journal of advanced research in education, technology and management. – 2023. – T. 2. – №. 9.
54. Sodikova T. D. Depiction of Romantic Love in Muslihabegim Miskin’s Poetry //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 8.
55. Содикова Д. Т. ПРОБЛЕСКИ ЖЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ВРЕМЕНА ДИНАСТИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА: ВСЕ О ПОЭТЕССЕ МУСЛИХАБЕГИМ МИСКИН И ЕЕ ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ //ББК 81.632 А43. – С. 174.
56. Eshankulov H., Sadikova D. Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIXth century in Bukhara //GOLDEN SCRIPTS OLTIN BITIGLAR. – С. 41.
57. Садикова Д. MUSLIHABEGIM MISKIN-ALISHER NAVOI'S FOLLOWER //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
58. Sodikova D. MUSLIHABEGIM MISKIN IS A ZULLISONAYN (WHO WROTE HER WORKS IN TWO LANGUAGES) POETESS //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 81-86.
59. Садикова Д. Muslihabegim Miskin–XIX asr Buxoro adabiy muhitining iste’dodli zullisonayn shoirasi //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

60. Садикова D. The Expression of Muslikha begim Miskin's Autobiography in Her Own Literary Collections //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.
61. Sodikova D. MUSLIHABEGIM MISKIN IS A ZULLISONAYN (WHO WROTE HER WORKS IN TWO LANGUAGES) POETESS //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 81-86.
62. Садикова D. The Expression of Muslikha begim Miskin's Autobiography in Her Own Literary Collections //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 38. – №. 38.
63. Eshankulov H., Sadikova D. Muslihabegim Miskin is a talented bilingual poetes during the literary period of the XIXth century in Bukhara //GOLDEN SCRIPTS OLTIN BITIGLAR. – С. 41.
64. Turaeva, L. O. (2021). Artistic and compositional features of harvest songs. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 629-634.
65. To'rayeva, L. O. (2024). O'ZBEK DEHQONCHILIGIDA TAQVIM RAMZLARI. *IMRAS*, 7(1), 779-783.
66. To'rayeva, L. O. (2023). O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODIDA DEHQON OLQISHLARINING O'ZIGA XOS IFODASI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(24), 22-25.
67. To'rayeva, L. O. (2023). DEHQONCHILIK QO'SHIQLARI JANRINI BELGILASHDA KASBIY ATAMALARNING O'RNI. *MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH*, 2(22), 66-70.
68. To'rayeva, L. O. (2022, June). Maqollarda dehqonlar hayotining badiiy talqini. In *E Conference Zone* (pp. 71-73).
69. To'rayeva, L. (2021). O'ZBEK ZIROATSHILIGIDA MOSHGA MUNOSABATNING FOLKLORDAGI BADIY TALQINLARI XUSUSIDA. *SYeNTR NAUCHNYYX PUBLIKASIY (buxdu. uz)*, 7(7).
70. Omonovna T. L. Artistic understanding of peasant life in proverbs //Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – Т. 9. – S. 47-49.
71. TORAYEVA, L. (2023). O'RIM QO'SHIQLARINING OBRAZLAR TARKIBI VA BADIY-KOMPOZISION XUSUSIYATLARI. *SYeNTR NAUCHNYYX PUBLIKASIY (buxdu. uz)*, 42(42).
72. Omonovna, T. L. (2024). A Hymn of Divine Ideas in the Wisdoms of Yassavi. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 34-39

73. Raxmatovna T. U., Zaripovna R. R. Study of Begali Kasimov's Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist //Journal of Survey in Fisheries Sciences. – 2023. – Т. 10. – №. 2S. – С. 3454-3459.
74. Toraeva U. R. Definition and research methods of Uzbek modern literature //Current research journal of philological sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 104-107.
75. Turaeva U. R. Determination of characteristics of uzbek jadid schools and literature //наука и инновации в ххi веке: актуальные вопросы, открытия и достижения. – 2021. – С. 154-156.
76. Rakhmatovna T. U. UDC: 82.09. 575.1 Literary critic begali kasimov is a researcher of modern literature //scientific reports of bukhara state university. – С. 114.
77. Rakhmatovna T. U. Research of heritage of representatives of uzbek literature of the period of national renaissance //principal issues of scientific research and modern education. – 2022. – Т. 1. – №. 7.
78. Torayeva U. The Tatar press and Turkestan Jadidism In The researches of Begali Kasimov //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №.
79. Torayeva U. O'zbek jadid adabiyoti va jahon ijtimoiy-adabiy harakatchiligi masalasining tadqiq etilishi //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 206-211.
80. Raxmatovna T. U. Study of Begali Kasimov's Activity in Literary Studies and Scientific Biography of the Scientist //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 869-875.